

Živalska frazeologija v govoru vasi Dob pri Pliberku na avstrijskem Koroškem

Avtorica prikazuje pomenske razlike, podobnosti in enakosti med frazeološkimi enotami z živalskimi poimenovanji v sestavi, kakor jih uporabljajo govorci vzhodnopodjunskega narečja, ter knjižnimi, normiranimi frazeološkimi enotami, kakor jih najdemo v slovarjih ter zbirkah pregovorov in rekov. Poudarek prispevka je na prikazovanju aktualnih pomenov, v katerih narečni govorci uporabljajo spraševane frazeološke enote.

The author demonstrates the semantic similarities, differences, and identity between structures with animal terms as used by speakers of the eastern Podjuna dialect of Slovene versus standard, normative phraseological units as found in dictionaries and collections of proverbs and sayings. The paper emphasizes the relevant meanings in which the dialect speakers employ the phraseological units in question.

1 Uvod

Živalsko frazeologijo, v kateri se odražajo človekovo znanje in predstave o živalskih lastnostih, uporabljamo predvsem za karakteriziranje človekovih lastnosti. Človeku pripisujemo – nemalokrat precej negativne – lastnosti živali, primerjamo ga z živaljo, včasih ga celo zmerjamo s kakšnim živalskim imenom. Odgovori na vprašanje, kaj povezujemo z določenimi živalmi, niso vedno enaki. Lahko se razlikujejo od enega kulturnega konteksta do drugega, celo od človeka do človeka. In vendar povezujemo z večino živalskih imen (vsaj v našem kulturnem kontekstu) podobne ali enake lastnosti.

Namen prispevka je prikazati pomenska razmerja, tj. pomenske razlike, podobnosti in enakosti med živalskimi frazeološkimi enotami (= FE)¹, kakor jih uporabljajo govorci podjunskega narečja v vsakdanji govorici, in knjižnimi, tj. normiranimi² stalnimi besednimi zvezami, kakor jih najdemo v slovarjih ter zbirkah pregovorov in rekov.

V nekaterih primerih se nam je zdela potrebna sestavinska analiza živalskih FE, saj jih v narečju lahko sestavljajo drugačne komponente kot v slovenskih slovarskih oblikah, kar pomeni, da narečne frazeološke enote lahko na jezikovni površini

¹ Pojem frazeološka enota nam pomeni nevtrarno poimenovanje stalnih besednih zvez; uporabljamo jo kot hipernim za frazeme, pregovore in reke.

² E. Kržišnik (1996: 134) ugotavlja, da je norma frazeoloških enot »pogojena s stalnostjo, ki se oblikuje na podlagi sočasne rabe in zgodovinskega (slovarskega in besedilnega) izročila«. Vsekakor pa je normiranje stalnih besednih zvez izredno problematično, kajti njihova oblika in pomen sta pogostokrat modificirana, še posebej to velja pri aktualizaciji stalnih besednih zvez v govoru, kar bo prišlo do izraza tudi v tem prispevku.

motivirajo od slovarskih oblik razlikujoče se slike. Sestavinska analiza naj nam bi omogočila ugotavljanje specifičnih narečnih živalskih FE ali vsaj narečnih variant knjižnih frazeoloških enot. Prav tako bomo prikazali, da je uporabljanje določenih živalskih FE v nekaterih primerih podvrženo spolnim restrikcijam, tj. uporabi za osebo ženskega ali moškega spola.

Toda najprej nekaj besed o definiciji frazeologije in frazeoloških enot. Frazeologija pomeni po eni strani nauk o stalnih besednih zvezah, po drugi strani pa označuje celoto stalnih besednih zvez. V slovenski strokovni literaturi imenujemo osnovno frazeološko enoto *frazem*³ ali tudi *frazeologem*.⁴

Odgovori na vprašanje, kaj sploh je frazem, so bolj ali manj sporni (in zapleteni), vsekakor pa so odvisni od meril, po katerih definiramo osnovno frazeološko enoto. Tako označujemo po E. Kržišnik, ki izhaja iz t.i. ožje frazeologije, s frazemi »jezikovne enote s stalno sestavinsko zapolnitvijo (z vsemi predvidenimi variantami), stalno skladensko zgradbo (z vsemi predvidenimi pretvorbami) in stalno pomensko zgradbo s predpostavko, da vsota pomenov njegovih sestavin ni enaka celovitemu pomenu frazeološke enote.«⁵ Drugače povedano, frazem pomeni v svoji celoti več, na vsak način pa pomeni nekaj *drugega* kot posamezne komponente, ki ga sestavljajo.⁶ Ta definicija se nanaša na t.i. jedro frazeologije,⁷ na idiomatične stalne besedne zveze, pri katerih ima vsaj en sestavni del prenesen pomen.

Z razliko od ravnokar navedenega – razmeroma specializiranega – pojmovanja frazeologije razlikujemo po J. Toporišču *frazeologeme* s stavčno in nestavčno strukturo, ki jih imenujemo tudi *rečenice* in *rekla*.⁸ K rečenicam prištevamo potemtakem (stavčne) pregovore, reke, izreke itd., kot npr. *krava pri gobcu molze* ali *kadar mačke ni doma, imajo miši ples*, k reklom pa primerjalne, glagolske, samostalniške, pridevniške itd. frazeme tipa *spi kakor polh*, *pijan kot krava*, *mrtvaška ptica*. Toporišč uvršča v frazeologijo tudi stalne besedne zveze, katerih pomen je enak vsoti pomenov njenih sestavin: pri tem gre za *frazeološke sestave* tipa *osnovna šola* ali *temeljna organizacija združenega dela*.⁹ Tako rečenice kot frazeološke sestave so del t.i. širše frazeologije in se nahajajo na obrobju frazeologije.

Pri obravnavi našega gradiva smo se odločili za frazeologijo v širšem smislu, ki vključuje pregovore in reke. Pomensko nepretvorjene frazeološke sestave niso predmet raziskave. V živalsko frazeologijo uvrščamo FE z živalskimi poimenovanji v sestavi in njihove izpeljanke. Z živalmi tesno povezanih poimenovanj kot npr. *mleko*

³ Prim. Kržišnik 1987: 49–56. Prim. tudi Petermann 1988: 301–310. Petermann se v prvi opombi na str. 307 jasno izreče za uporabljanje pojma frazem; termin frazeologem se mu ne zdi »dober, ker ni oblikovan analogno terminološki vrsti 'fonem, morfem, leksem'«.

⁴ Toporišč (1973/74: 273) uvaja pojem frazeologem kot osnovno frazeološko enoto, češ da je tvorba analogna pojmom fonem, morfem, tonem itd. Prim. tudi Kržišnik-Kolšek 1988: 43–44. Glede na vprašanje, kaj je pravi analogon pojmom fonem, morfem itd., ugotavlja, da je to »seveda frazem [...]«. Prim. tudi Petermann 1988: 307.

⁵ Kržišnik-Kolšek 1990: 143.

⁶ Prim. Palm 1995: 9.

⁷ Prim. Dobrovol'skij 1995: 19. Pojem *jedro frazeologije* prevzemamo po D. Dobrovol'skem, ki razlikuje med jedrom (*Kernbereich*) in periferijo (*Peripherie*) frazeologije.

⁸ Prim. Toporišč 1973/74: 274.

⁹ Prim. prav tam, 275. Primera za frazeološke sestave citiramo po Toporišču.

ali *jajce*, torej živalskih proizvodov, ne obravnavamo, če ne nastopajo ravno s kakšno živaljo v FE.

Poudarek prispevka je na prikazovanju aktualnih pomenov, v katerih narečni govorniki uporabljajo živalske FE. V nekaterih leksikografskih in psiholingvističnih raziskavah zasledujemo v zadnjih letih termin *naivna podoba sveta*, ki naj bi bila prisotna tudi v t. i. frazeoleksikonu, tj. skupek leksikaliziranih stalnih besednih zvez nekega jezika. Po teoriji naivne (= jezikovne) podobe sveta naj bi mdr. lingvistično neobremenjene osebe boljše opisale pomen(e) FE kot razne lingvistične šole, ki bole-hajo za uporabljanjem svojega značilnega metajezika.¹⁰ Lingvistično neobremenjeni govorniki bi potemtakem s svojimi parafrazami FE lahko prispevali nova spoznanja za moderno leksikografijo, za to bi pa po našem morali izvesti široko zasnovane empirične raziskave.

2 Metodologija

Podlago za raziskavo na terenu¹¹ so tvorili naslednji viri: Frana Kocbeka (= FK) zbirka *Pregovori, prilike in reki*, ki je izšla leta 1887 v Ljubljani, Etbina Bojca (= EB) zbirka *Pregovori in reki na Slovenskem* iz leta 1980, Ludvika Karničarja (= LK) razprava *Živali v frazeologiji koroških slovenskih narečij* iz leta 1994 in *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (= SSKJ I–V), izšel med 1970 in 1991 v Ljubljani, pri čemer sta predstavljali glavni vir Kocbekova in Bojčeva zbirka, v katerih najdemo ne samo pregovore in reke, ampak tudi frazeme v smislu t. i. ožje frazeologije, kot npr. primerjalne frazeme tipa *zdrav ko riba / zdrav je kot riba* (FK: 76 in EB: 203).¹²

Pri raziskovanju na terenu v dvojezičnem Dobu pri Pliberku na avstrijskem Koroškem smo spraševali 18 govorcev vzhodnopodjunskega narečja,¹³ kar predstavlja

¹⁰ Prim. Palm 1995: 8. Prim. tudi Dobrovol'skij 1992: 172. Eden zagovornikov teorije o naivni podobi sveta (= *naives Weltbild*) je ruski germanist Dmitrij Dobrovol'skij. Termin jezikovna podoba sveta prevzema po Leu Weisgerberju (= *sprachliches Weltbild*) ter, v zadnji konsekvenci, po Humboldtju (= *sprachliche Weltansicht*).

¹¹ Za pomoč pri izvedbi raziskave na terenu se zahvaljujem sodelavkam in sodelavcem Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik (SNIUJ) v Celovcu, posebej mag. Martini Piko, znanstveni vodji SNIUJ. Prav tako se zahvaljujem za strokovno pomoč dr. Ludviku Karničarju z Inštituta za slavistiko na graški univerzi.

¹² Frazeološke enote, citirane iz navedenih virov, so brez navednic napisane v poševni pisavi. Opremljene so s kratico slovarja oz. avtorjevega imena in s stranjo. FE iz Kocbekove in Bojčeve zbirke pišemo praviloma z malo začetnico. Če je pomenska razlaga frazeoloških enot vzeta iz SSKJ in/ali drugih slovarjev, je v oklepaju poleg razlage podan vir, npr. SSKJ V: 1005 ali G: 145 [G = Glonar 1936].

¹³ Znaki za zapis dobljanskega govora so v nekoliko poenostavljeni obliki prevzeti iz Fonoloških opisov v OLA (Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas). Znaka *ɛ* in *o* pomenita ozki izgovor samoglasnikov, *e* in *o* brez pike se izgovarjata široko oz. nevtralnno; dvopičje za črko pomeni dolžino vokala, pri diftongih *i:ə* in *u:ə* pa pomeni dolžino prvega dela diftonga; krožec pod zvočniki *l*, *m* in *n* označuje silabeme; navpična črtica pred soglasnikom ali silabemom, če se z njim začenja zlog, označuje akcentuirano mesto.

Pri konzonantih nastopa *j* pred vokalom, ne pred vokalom pa varianta *ĵ*; dvoustnični zvočnik *w* se piše pred vokalom, ne pred vokalom pa varianta *ʋ*; *r* je zobnojezični fonem; *x* je nezveneči, *h* pa zveneči pripornik.

približno 10,65%¹⁴ vaščanov. Nekateri govorci prihajajo iz drugih podjunskih krajev. Med njimi in rojenimi Dobljani pri poznavanju FE nismo opazili merodajnih razlik, iz česar sklepamo na razširjenost večine raziskovanih živalskih frazeoloških enot tudi v drugih krajih Podjune.¹⁵ Prvi korak pri raziskovanju na terenu je bil ta, da smo najprej spraševali dve osebi,¹⁶ katerima smo prebrali nad 800 stalnih besednih zvez z živalmi v sestavi. Njima in drugim anketirancem smo zastavili tri vprašanja: Ali Vam je znan pregovor/rek/frazem? Ali ga uporabljate? Ali lahko opišete situacijo, v kateri ga uporabljate? S prvo anketo se je prvotno visoko število frazeoloških enot zmanjšalo na 162, pri čemer te deloma vsebujejo tudi variante izhodiščnih enot. Po prvi selekciji smo s preostalimi frazeološkimi enotami izdelali vprašalnico za anketiranje ostalih 16 govorcev dobljanskega govora.

Starost anketiranih oseb sega od 14 do 85 let. Kar se tiče poznavanja spraševanih živalskih FE, sta zanimiva predvsem dva podatka. Tako je bila potrjena domneva, da bodo mlajši informatorji poznali manj frazeoloških enot z živalmi v sestavi kot starejši. Oglejmo si primer najmlajše govorki: od 162 enot jih je poznala 61 ali 37,7%. Drugačno sliko dobimo, če izračunamo absolutno poznavanje frazeoloških enot: 25 enot (od 162) je bilo znanih vsem; 149 (od 162) je bilo znanih več kot oz. vsaj polovici spraševanih govorcev, samo 13 pa manj kot polovici. Iz tega podatka sklepamo na relativno dobro splošno poznavanje živalskih FE.

3 Splošne označbe za živali

3.1 ŽIVINA/ŽIVAD: Oseba, ki se obnaša zelo razposajeno, *sa ubno:ša k na žiwi:na*. V dobljanskem govoru s tem primerjalnim frazemom označujejo predvsem divje obnašanje pijancev, mladine in otrok – prim. tudi *živina* kot psovka, ki pomeni surovega in nasilnega (SSKJ V: 1005) človeka; FE lahko prav tako opisuje razposajeno obnašanje neke množice: *šti: sa pa 'tək ubno:šajə k na žiwi:na*.¹⁷ Za mladino in otroke uporabljajo analogno še *sa ubno:ša k an 'čə:leḡ/k ne 'tea:wa*. FE *tər'pi: ku pa 'čərna žəwo:t/žiwi:na* in *ši:ntajə ga/jə ku pa 'čərna žəwo:t/žiwi:na* se nanašata na trpljenje neke osebe. Predvsem ju uporabljajo za ženske, ki se zelo mučijo pri delu ali zelo trpijo v zakonu. V knjižni slovenščini so ustaljeni frazemi v oblikah *trpi kot žival* 'zelo' (SSKJ V: 1001), *dela/gara/trudi se kot (črna) živina* v pomenu 'zelo hudo' in *ravnati s kom kot z živino* za 'zelo surovo' (SSKJ V: 1005). Na pomenski ravni je narečnim in slovarskim enotam skupen prislov 'zelo', ki izraža veliko mero dejanja ali stanja in visoko stopnjo (SSKJ V: 864), prvi del FE pa vsakokrat zamenjujejo razni glagoli, iz katerih izpeljujemo različne pomene frazema.

¹⁴ Prim. ORTSVERZEICHNIS 1991 (izšel l. 1993): 275. Pri popisu prebivalstva leta 1991 so v Dobu našteali 169 prebivalcev in 43 gospodinjstev.

¹⁵ V kolikšni meri se raziskovane frazeološke enote v pomenu in razširjenosti pokrivajo z drugimi kraji Podjune, nismo raziskovali, primerjali pa smo jih z rezultati, navedenimi v raziskavi Karničarja 1994. Ti prikazujejo, da so si frazeološke enote z isto ali podobno zgradbo pomensko večinoma enake.

¹⁶ Prim. Trampusch 1995: 80–89. Izsledki spraševanja dveh oseb so predstavljeni v diplomski nalogi v kratkem poglavju o živalski frazeologiji.

¹⁷ Pri tem frazemu opažamo, da se prvi sestavni del enote v številu ne ujema z drugim delom. Tako smo dobili zgradbo ed. – mn., kar je ena izmed značilnosti realizacije povedi v govoru. Prim. tudi Josip Jurčič, *Deseti brat* (1863): 60: »Ljubezen, (...) ki pametne ljudi in čestite sivobradce zapeljuje v take smešnosti, da se vedo kakor slepa kura.« Citiram po Kebru 1996: 124.

3.2 ZVERINA: S primerjalnim frazemom *udéwa:yla k pa zwé:ri:na* najpogosteje opisujejo zelo divje obnašanje in kričanje pijancev, mladine in nadležnih otrok; v nekaterih situacijah je primeren tudi za opisovanje nedostojnega vedenja ženske, npr. njenega divjega plesa v disku: *štó: pa udéwa:yla k pa zwé:ri:na*. Kakor pri zgoraj navedenem frazemu ga uporabljajo tudi za razgrajajočo množico: *ští: pa ták udéwa:ylajə k pa zwé:ri:na*.¹⁸ Za mladino in otroke pa analogno še *udéwa:yla k pa 'čó:ləj/tea:wa*. Primerjaj FE s slovarsko obliko *kriči kot zverina, bil je hud kot zverina* (SSKJ V: 953) v pomenu 'zelo' (prim. tudi z zgoraj navedenim).

3.3 PTICA/PTIČ: FE *tice pečene nobenemu v usta ne leté* (FK: 67) v Dobu bolj zastavljajo v obliki vprašanja: *A 'mi:sləš, da ti 'bó:jə 'pea:čene 'ti:ce/'pea:čeni gó-'wó:bi/'pea:čene 'gó:be ʉ 'u:sta léte:we?* Vprašanje velja nekomu, ki hoče zapustiti domačijo in iti v tujino, kjer si obeta lažje in lepše življenje.¹⁹ Narečnim govorcem se pregovor ne zdi več aktualen, zato ga danes uporabljajo le še zelo poredkoma. FE *pti:ča pu 'pe:rjə spužno:š* pomeni, da človeka spoznaš po obnašanju in se nanaša na različne situacije, npr. če koga samo pogledaš, že vidiš, kaj namerava, ali če kdo lepo govori, v resnici pa je hinavski, ali če resnično naravo kakega človeka spoznaš šele sčasoma – *ptiča po perju spoznaš* (FK: 58 in EB: 120). S pticami povezujemo v frazeologiji tudi veselje – *biti vesel kot ptič* (SSKJ IV: 281) in v dobljanskem govoru: *štá:/štó: j pa (z'mi:ərm) tək wé:si:əw(a)/nasmé jə:n(a) k an 'tič*. V ljudskem verovanju nastopa ptica v vlogi napovedovalke smrti, zlasti čuk ali sova: *smərtna/mərt-'wa:ška 'ti:ca/mərt'wa:šca/sq:wa 'poa:je, 'bó: smərt ali 'sq:wa 'ju:čka, 'bó: smərt* (*jauchzen* 'vriskati') – prim. *če se čuk oglasi, bo mrlič v hiši* (– v vasi) (EB: 141) in *mrtvaška ptica* 'ptica, ki napoveduje smrt, zlasti sova, čuk' (SSKJ IV: 281).

3.4 KAČA: Vzhodnopodjunska narečna oznaka za kačo je *'kə:ka* in se kot sestavina FE uporablja predvsem za ženske. Tako o ženski, ki ima temne (črne), velike (okrogle) in zapeljive oči, pravijo, *da 'mo: 'to:ke uči:əse k pa 'kə:ka/'ko:ča* ali, da *'gwa:da tək pa 'kə:ka/'ko:ča*. V srepem kačjem pogledu ženske se lahko zrcalita tudi neiskrenost ali bistrost. V isto pomensko polje sodi frazem *zapeli:wa k pa 'kə:ka/'ko:ča*, kar pomeni žensko, ki vzbuja pri moških ljubezensko vznemirjenost ali pa je *ž'lea:xt 'bo:ba* (*schlecht* 'zloben'), kar po svojem ponovno vsebuje seksualno konotacijo.

FE *ima jezik kot kača* pomeni 'je zelo odrezav, piker' (SSKJ II: 251) in ima v dobljanskem govoru več oblik: *'mo: 'ja:zək ku pa 'ko:ča* ali *z ja'zi:kŋ 'ko:čə pre-ku'si:* ali *tək 'sərka/'si:ka ũku:əle tək pa 'ko:ča*²⁰ – *sikati kakor kača* (G: 145). FE uporabljajo za opisovanje jezične in hinavske osebe, predvsem ženskega spola. Istega pomena je varianta *'mo: 'ja:zək k pa 'ža:wə* ('želo'), ki jo uporabljajo tudi za moške. Tista izmed vaščank, ki ima nadvse strupen jezik, lahko velja celo za kraljico vseh kač. O taki ženski pravijo, da ji bodo morali po njeni smrti jezik še posebej ubiti, kar včasih rečejo tudi o kakem jezičnem moškem. Pri raziskovanju se je pokazalo, da je ta frazem pri aktualizaciji v govoru zelo produktiven in lahko nastopa še v

¹⁸ Zgradba je analogna frazemu *ští: sa pa tək ub'no:šajə k na ži'wi:na*.

¹⁹ V pomenu 'kdor noče delati, naj tudi ne je' je pregovor razložila samo ena oseba. Takemu pomenu bi ustrezal pregovor *brez dela ni jela*.

²⁰ Glagol *srkati* kot komponenta frazema ne ustreza, ker označuje dejanje, pri katerem nekaj v sebe spravljáš, požiraš, pri FE *sikati kakor kača* pa, nasprotno, pikre besede iz sebe spravljáš.

drugih oblikah, npr. *je 'xu:jši k pa ana 'ko:ča* ali kot varianta izhodiščne FE *'mo: 'ja:zək k pa 'gat*, sinonimno uporabljajo tudi *je 'fo:lš k pa ana 'ko:ča* (*falsch* 'neiskren') v pomenu 'je neiskren, hinavski'.

Ljudsko verovanje povezuje s kačo nesrečo in nevarnost: *'ko:ča je 'xu:da 'ri:əč*, pravijo v Dobu, zato se je je treba izogibati. Če se kača pojavi v sanjah, napoveduje nesrečen dogodek: *če sa mi ut 'ko:če si'jo:, (pa) ne 'bq: 'ka:ĵ pri:da*.²¹

3.5 RIBA: Človek trdnega zdravja je *zdra:ŷ k pa 'ri:ba* – knj. *zdrav ko(t) riba, zdrav je kot riba* (FK: 76, EB: 203 in SSKJ IV: 505). Kdor se z lahkoto giblje in premika, temu pravijo, da je *'gipčŷ k pa 'ri:ba ŷ 'wa:di* – temu ustreza istopomenski primerjalni frazem v variantni obliki *je gibčŷen kakor postrv v potoku* (EB: 195), prim. tudi *počutiti se kot riba v vodi* v pomenu 'ugodno, prijetno' (SSKJ IV: 505). Glede na komponentni sestav FE je zanimivo, da v dobljanskem govoru ne razlikujejo ribjih vrst, kar verjetno ne velja za primorske kraje ali kraje, v katerih igra ribištvo večjo vlogo kakor v jugovzhodni Podjuni. Kadar ješ ribo, moraš piti tudi malo vina, ali frazeološko izraženo: *'ri:ba 'mərə (tri: 'bo:rti) pwa:wat (naj-pre:ĵ ŷ 'wa:di, pwa: ŷ 'zo:bəli, pwa: pa ŷ 'wi:nə)*.²² Dva informatorja sta se spomnila drugačnega drugega dela pregovora: *'ri:ba 'mərə pwa:wat, 'wa:ŷ pa 'pit*. Primerjalni frazem *'jo:snə ku pa 'ri:bje 'qkə* uporabljajo, kadar na nebu ni videti nobenega oblaka in je vreme zelo jasno – prim. *vreme je jasno ko ribje oko* (EB: 202) ter *nebo je bilo jasno kot ribje oko* (SSKJ III: 356). Če je vse skupaj zanič, *je ŷse za 'ri:be*. Verjetno je to kalk iz avstrijsko-nemškega pogovornega jezika, kjer uporabljajo istopomenski *'o:ls is 'fi:ə di 'fi:š*. V knjižni slovenščini bi temu frazemu pomensko mogoče še najbolj ustrezal (*kaj*) *iti rakom žvižgat in ribam gost*, npr. *vse njegovo prizadevanje je šlo rakom žvižgat in ribam gost* 'je bilo zaman, brez uspeha' (SSKJ IV: 505), v knjižni nemščini mu pomensko popolnoma ustreza *das ist für die Katze* (DUDEN 11: 376–377).

4 Poljske in gozdne živali

4.1 MEDVED: Moški, čigar telo je gosto poraščeno z lasmi, je v dobljanskem govoru *'koa:smat k an 'mea:dwet*.²³ Novorojenčku, ki je ob rojstvu imel črne, goste lase, so ponekod rekli: *Ku bi tri: d'ni: š'le: na šwi:ət prišu, bi pa 'mea:dwet 'bi:əŷ*. Druga lastnost, ki jo prav tako pripisujejo moškemu, je zelo globok glas. V tem primeru uporabljajo frazem *'mo: š'ti:mə k an 'mea:dwet* (*die Stimme* 'glas'); kdor se krega z močnim glasom, *'tu:li k an 'mea:dwet* – prim. s knj. *močen kakor medved, hodi kot medved* (SSKJ II: 725). Kdor je glasen, temu pravijo tudi, da *'mo: š'ti:mə k an 'lea:ŷ*. FE *'spi:je k an 'mea:dwet* uporabljajo za koga, ki ima trden spanec. Na sestavinski ravni je varianta knjižnemu *spi kot polh* v pomenu 'trdno' (SSKJ III: 762). Sinonimno je v uporabi še frazem *'žə:fə 'wq:zi* (*die Seife* 'milo'), vendar pomeni bolj 'smrčati' kot 'trdno spat'. Frazema uporabljajo predvsem za

²¹ Nesrečo napovedujejo še drugi predmeti in pojavi. Tako pomenijo sanje o rdečih nageljnih smrt otroka, sanje o ognju sovražstvo neke osebe in voda tako kot kača napoveduje nesrečo.

²² *Riba mora trikrat plavati: v vodi, v olju in v vinu* EB: 120; *riba mora plavati (trikrat: v vodi, v olju in v vinu)* 'kadar se jedo ribe, se pije vino' – SSKJ IV: 505.

²³ Po SSKJ II: 725 je medved zver z gostim kožuhom in močnimi kratkimi nogami. Iz razlage medvedove fiziognomije je nastal tudi zgoraj navedeni primerjalni frazem.

moške, zelo redko za ženske. Z medvedom označujemo tudi močnega človeka,²⁴ nasprotni pomen pa izraža narečni primerjalni frazem je *'tək 'moa:čŋ ku pa dēse:t 'mærtwex med'wę:dŋ*. FE *če sa 'mea:dwet gwŋbŋkə zək:ple, bŋ: 'xu:da 'zi:ma* je sicer znana, vendar jo redko uporabljajo. V zbirkah pregovorov najdemo varianta s polžem v sestavi: *ako se polž globoko zakoplje, bo(de) huda zima* (FK: 2 in EB: 25).

4.2 VOLK: Z volkom asociiramo v frazeologiji mdr. lakoto in požrešnost – *požrešen kot volk, lačen kot volk* (SSKJ V: 488), *lačen, gladen kakor volk* (G: 431). Tako je zelo lačen človek tudi v dobljanskem govoru *gwaddŋ:ŋn/'wo:čŋ ku pa 'wŋ:ŋk*. V uporabi je prav tako varianta *gwaddŋ:ŋn/'wo:čŋ ku pa 'pəs*. Kdor hitro in veliko jé, o tem pravijo, da *'bŋ: ŋse pužaru k an 'wŋ:ŋk*, sinonimno uporabljajo tudi *'bŋ: ŋse pužadu/pume:tu 'tək an gwaddŋ:ŋn/'wo:čŋ 'wŋ:ŋk* – prim. *bo požrl vse kot volk* (EB: 112) in *jesti kot volk* v pomenu 'hlastno; z velikim tekom' (SSKJ V: 488). Pregovoru *mi o volku, on primahá/a volk na vrata* (FK: 43) oz. *mi o volku, volk iz gozda* (SSKJ V: 488) ustreza v narečju *če ut 'wŋ:ŋka 'mo:rnješ, (pa) 'wŋ:ŋk pri:de*; uporabljajo ga ob prihodu človeka, o katerem pravkar govorijo. V uporabi je tudi prevod nemškega pregovora: *če ut 'ta:ɪfl̩na 'mo:rnješ, (pa) 'ta:ɪfl̩ pri:de* – *wenn man vom Teufel spricht, kommt er* (DUDEN 11: 721).

4.3 LISICA/LISJAK: Z lisico povezujemo zvitost. O zelo prebrisani osebi pravijo, da je *zwi:ta/náwi:hana/náwi:ta k na li'si:ca* – *biti zvit kot lisica* (SSKJ II: 613). Frazem uporabljajo tako za moškega kot za žensko. Taka oseba je prava *li'si:ca* in je boljše, če ji ne zaupamo. Toda zvičajnost ima tudi svoje meje: *je še 'to:k lis-'jo:k, pri:de nába:rt u 'po:st* – *še tak lisjak se nazadnje ujame* (EB: 121). Nekatere starejše osebe so poznale še odštevanko: *Li'si:ca, lis'jo:k, sta 'pi:wa médo:k, médo:ka ni 'bu:ə, sta 'pi:wa wŋdu:ə (médo:k 'medica)*.

4.4 SRNA: FE *'zi:ŋ k na 'sərna/k an 're:xɪ* ('srna') uporabljajo v prvi vrsti za otroke, ki so zelo živahni in ne znajo sedeti pri miru. Sinonimno je v uporabi še *'zi:ŋ k pa 'žiwe s'rebrə/'səga* (= kравje ime). V SSKJ-ju najdemo frazeološko enoto *biti živ kot živo srebro*, ki ima nekoliko drugačen pomen kot narečna enota: uporabljamo jo za tistega, 'za katerega je značilna življenjska sila, veselje, volja do udeleževanja' (SSKJ V: 1000).

4.5 KUŠČARJA v frazeologiji povezujemo z zeleno barvo in jezo. Nečemu, kar je močno ali travnato zeleno, v Dobu rečejo tudi *š'tu:ə je (pa) 'təg z'elənə k an 'ku:šar*. O človeku nagle jeze pravijo, da je *'zea:len/'ja:zast/'ja:zŋ k an 'ku:šar* ali je *'tək 'ja:zŋ, da j 'zea:len* ali *sa 'tək 'ja:zi, da 'zea:len grati:əwa*. Primerjalne FE se v govoru torej pojavljajo v raznih variantah in pomensko ustrezajo knjižnemu *od jeze je zelen kot kuščar* (SSKJ II: 535).

4.6 POLŽ: S polžem povezujemo počasno premikanje. Človek, ki zelo počasi hodi, (*tək*) *'xŋ:di ku bi 'pŋ:ŋža 'jəzdu, 'xŋ:di k an 'pŋ:ŋš* ali *je pučo:sŋ k an 'pŋ:ŋš* – *hodi, ko/kakor bi polža jezdil* (FK: 18; prim. tudi EB: 73 in 194).

4.7 ČRV: Nepomembnost človeka izražamo v metafori mdr. s črvom.²⁵ Za tistega, ki se boji smrti, pravijo v dobljanskem govoru: *še 'čaru sa brŋ:ni šmærti* ali *ŋsok sa brŋ:ni šmærti, še 'čaru* in *ŋsok 'ra:d ži'wi:, še 'čaru*.

²⁴ Označba močnega, dobrodušnega, toda nerodnega človeka G: 206 in SSKJ II: 725: močen, okoren, navadno dobrodušen človek.

²⁵ Črv: 2. ekspr. 'nepomemben, neznatni človek' – SSKJ I: 319.

4.8 RAK: Kdor je zelo rdeč, je *ər'da:č k an ('ku:han) 'ra:k* – knj. prav tako *rdeč kot kuhan rak* v pomenu 'zelo' (SSKJ IV: 312) – primerjalni frazem uporabljajo tako za moške kot za ženske. Sinonimno je v dobljanskem govoru v uporabi še *'tək ər'da:č k an pri:žan čwə:čəj*, kar bi v knjižno slovenščino prevedli kot *rdeč kot pražen svaljek*. Frazem *kdo/kaj iti rakom žvižgat (in ribam gost)* – npr. *vse njegovo prizadevanje je šlo rakom žvižgat* v pomenu 'je bilo zaman, brez uspeha' (SSKJ IV: 312) in *kmalu bi bili šli vsi rakom žvižgat* v pomenu 'bi umrli, se ubili' (SSKJ IV: 312), tudi v dobljanskem govoru uporabljajo vsaj v treh pomenuh: *'idi 'ro:kəm ž'wi:žgat!* v pomenu 'poberi se!, izgini!', *'a:užŋga je š'wa 'ro:kəm ž'wi:žgat*, sinonimno *pu 'gə:bex* ali *pu 'wa:di*, kar pomeni, da je zaradi slabega gospodarjenja propadla kmetija in *š'ta: j pa š'ə:u 'ro:kəm ž'wi:žgat*, sinonimno *ər'pi:ca ut s'pə:da g'wa:t (ər'pi:ca 'krompir)* v pomenu 'umrl je' oz. 'fizično je propadel'. V tem pomenu je uporaba frazema bolj redka, ker velja za prostaško.²⁶ Pri rekonstrukciji praslovanskega modela frazema *kdo/kaj iti rakom žvižgat* ugotavlja W. Eismann, da vsekakor lahko izhajamo iz – v slovanskem kulturnem prostoru razširjene – prvotne oblike *iti k rakom, iti rakom žvižgat* z izvornim pomenu 'izgubiti se, izginiti, propasti'.²⁷

4.9 ŽUŽELKE in HROŠČI so v dobljanskem govoru *'kəki* ali *'kə:bri* (*der Käfer* 'hrošč'). O hudobni, nadležni osebi, predvsem otroku, pravijo, da je *x'udəa:bŋ/ 'si:tŋ/ 'to:k/k an səršen* – knjižno *hud kot sršen, gleda kot sršen* (SSKJ IV: 908).²⁸ Kmečka modrost *dəwət 'səršenəu 'xu:ŋše 'pi:kne ku pa ana 'ko:ča* ali *dəwət 'səršenəu je smərt* ali *dəwət 'səršenəu je za 'anə 'ko:ča/ je za 'anega 'moa:drasa* je pri aktualizaciji v govoru, kot vidimo, zelo produktivna. V knjižni slovenščini najdemo tele oblike: *devet sršenov za eno kačo* (– *za gada*) (EB: 113), prim. tudi *sršen piči za devet os* (G: 370). Zlasti o otroku, ki ne more sedeti pri miru, v dobljanskem govoru rečejo, *da 'mo: 'oa:se u 'ri:ti* – prim. knjižno *hud, suten, razdražen kot osa* (SSKJ III: 440).²⁹ Hude zime ne pričakujemo samo takrat, če se medved oz. polž globoko zakopljeta, temveč tudi, *če sə 'oa:se/ 'səršeni x'udəa:bne(/ni), 'bə: 'xu:da 'zi:ma*. O človeku, ki se ga ne znebiš, rečejo: *š'ta: sa ma (pa) dərži: k an 'cea:k* (*die Zecke* 'klop'). Frazem uporabljamo v istem pomenu tudi v knjižni slovenščini: *fant se me drži ko klop* (SSKJ II: 345), *držati, prijeti se koga kakor klop kože* (G: 161). Mravlja in čebela sta tako kot v knjižni slovenščini – *priden je kot mravlja* v pomenu 'zelo' (SSKJ II: 859) in *pridna kot čebela* (SSKJ I: 282) – povezani z marljivostjo: *pri:dŋ/ -na k pa mira:uła/ bəč'i:əwa*. Včasih to rečejo o kaki izredno delovni kmetici, kakor je povedal neki anketiranec.

4.10 SRAKA/VRANA/SLAVČEK/PIVKA/SOVA: S srako povezujemo v slovenski frazeologiji samo negativne lastnosti, npr. *dere se* ali *krade kot sraka* (SSKJ IV: 891). V dobljanskem govoru je znana FE *k'ro:de k pa š'ro:ka*. Človek, ki nosi skupaj, kar dobi v roke, *kup 'nə:si 'tək pa š'ro:ka g'ni:əzdə* – *znaša skupaj kakor*

²⁶ Prim. tudi Karničar 1994: 121.

²⁷ Prim. Eismann 1992: 14; 1996: 51.

²⁸ Prim. Karničar 1994: 122: »*tak q han šəršen* – divji, napadalen – tega se je treba še posebno bati, ker jih menda devet piči za enega gada.«

²⁹ Prim. Karničar 1994: 122: »V obirskem narečju pomeni *šəršene v rit met* (...) firbčen, nemiren – pogosto tudi očitek otrokom *a mate šəršene v rit, da ne moərte pər hmah sedet*. Sinonimno se uporablja *hose v rit met*, nem. *Pfeffer im Arsch haben*.«

sraka gnezdo (EB: 203). Kadar se nekdo grdo zadira ali grdo poje, pravijo, da *sa za-di:ra ku pa ana ŷrɔ:na*. FE *sovraŷijo me, kot srake belo vrano* (FK: 63 in EB: 200) je znana tudi v Dobu v obliki: *š'tega/š'to: pa 'tək 'čərtijə/'fa:ɷntajə ku pa 'bi:əwə ŷrɔ:nə* ali variantno *ku pa 'bi:əwə 'uš* (*anfeinden* 'napadati, biti sovražno razpoložen do') v pomenu 'mrzijo ga/jo'.³⁰ Narečni pregovor *sto:ra ŷrɔ:na 'mo: 'tərt klu:n* pomeni v dobljanskem govoru po eni strani trdoživega, trpežnega človeka, po drugi strani pa potentnega moškega, kakor *de:di met 'su:əbə 'rea:čejə*. Tudi v obirščini je znana varianta *stər horu ma tərđ qlun* in »se nanaša na moški ud«. ³¹ Frazem *poje kot slavček* (SSKJ IV: 737) je prav tako znan v dobljanskem govoru: *'poa:je k an sla:ŷček*; varianti sta *'poa:je ku pa š'ti:gļc/'tič* (*der Stieglitz* 'lišček'). FE pomenijo 'zelo lepo, privlačno peti'. Dež napoveduje iz razreda ptic pivka: *če 'pi:ŷka 'poa:je, 'bɔ: 'diš/je d'ru:gi 'da:n 'diš*.³² Poleg pivke napovedujeta slabo vreme še srna in petelin: *če 're:xļ 'wo:ja, je d'ru:gi 'da:n 'diš* in *če sa pūda:ji 're:xļni 'po:sejə, 'bɔ: na 'nu:əč 'diš* ter *če pēte:lŷ 'poa:je, 'bu:ərnə 'ko:že*. O hudobni ženski pravijo, da je *'to:ka k na 'sɔwa*.³³ Ženska, ki gleda neprijazno ali z velikimi, okroglimi očmi, *təg gwa:da k na 'sɔwa* – knj. *gleda kot sova* v pomenu 'jezno, neprijazno' (SSKJ IV: 820); sova je v knjižni slovenščini 'grda, neprijazna ženska' (SSKJ IV: 820).

4.11 ŽABA: Z žabo povezujemo mokroto in oglašanje s ponavljajočim se enakomernim glasom »rega«. Ti lastnosti sta izraženi v tehle primerjalnih frazeoloških enotah, znanih v dobljanskem govoru: (*'xu:jši*) *rag'lo*: ali variantno *zadi:ra sa ku pa ana ('mi:xna) 'žo:ba* v pomenih 'glasno in veliko govori' ali 'kriči, razburja se'; frazem *zadi:rje sa* ali *š'ro:ja k na 'žo:ba*³⁴ (*schreien* 'kričati') uporabljajo za otroka, ki cmevka, ali žensko, ki grdo poje; *mɔ:kər/'moa:kra k na 'žo:ba/kro:ta* (*die Kröte* 'krastača') za nekoga, ki je moker od potu ali dežja, ali za otroka, ki se je uscal. Mokrota pa je povezana tudi s pijančevanjem, kar je izraženo v FE *'ža:ɷn(a) 'tək na 'žo:ba/'žɔ:ɷna*³⁵ – slovarski obliki sta *piti kot žaba* (SSKJ V: 968), *pije kot žolna* (SSKJ V: 1017) in pomenita 'zelo dosti, pogosto'.

5 Domače živali

5.1 KRAVA/TELE/BIK/VOL: Tudi s kravo asociiramo v frazeologiji mdr. nezmerčnost pri pitju: *'pi:je/'pi:jan k na 'kra:wa*³⁶ – knjižno *bil je pijan kot krava*

³⁰ *Bela vrana* je po G: 433 'velika redkost', po SSKJ V: 510 'redkost, izjema', kar na prvi pogled implicira pozitivno vrednotenje človeka, ki ga imenujemo *belo vrano*. Če si zgoraj navedeno FE ogledamo bliže, spoznamo, da sestavinska enota *bela vrana* pomeni nasprotje k običajno črnim vranam. To, kar je redkost ali izjema, pa se rado izključuje. Še bolj jasno se nam kaže negativno vrednotenje pri varianti *'bi:əwa 'uš*, kajti *bela uš* je 'zajedavec na človeku, ki se zadržuje v obleki, *Pediculus humanus*' – SSKJ V: 325.

³¹ Karničar 1994: 122.

³² Pri EB: 114 najdemo: *Kadar drozd (drozg) prav veselo poje, je gotovo v enem dnevu dež*.

³³ Prim. Karničar 1994: 122: »*Taqšna q həna sova* pomeni v Selah nepočesano žensko – *sova* – *tu j həna squsmana pa ščudrana žejstu*, na Obirskem pa pravijo: *sova j žleht baba*, to se pravi taka, ki čez plot skače –, kar je slikovita prisposoda in verjetno začetek ljudskega športa pri Praslovanih.«

³⁴ Prim. Čim manjša žaba, bolj kriči – EB: 113.

³⁵ Pri raziskovanju se je pokazalo, da sta varianti *je 'ža:ɷn(a)* ali *'pi:je 'tək na 'žɔ:ɷna* med govorci bolj razširjeni kot frazem z žabo v sestavi.

³⁶ Nekateri informatorji so menili, da krava dobro ve, kdaj ima dovolj, samo človek ne zna biti zmeren pri pitju.

'zelo' (SSKJ II: 474); znana je tudi psovka *kra:wa pi'jo:na*, vendar jo govorniki po lastnih besedah ne uporabljajo pogosto, največkrat še za kakega pijančka; sinonimno se uporabljata *pər 'pi:ti nɛ:ma 'pɔ:dna* (*der Boden* 'dno'; prim. *biti sod brez dna*) in *je 'pi:jan 'tək k pa 'zemla*; prim tudi zg. obravnavani varianti: *je 'ža:ɨn* ali *'pi:-je 'tək na 'žɔ:ba/'žɔ:ɣna*. FE *kra:wa pər 'gɔ:pcə/'ma:ɣlə 'mɔ:ɣze* (*das Maul* 'gobec') – *krava pri gobcu molze* (FK: 38 in SSKJ II: 475) – sodi med nasvete za kmečki vsakdanjik in pomeni, da je kravo treba zaradi količine mleka, ki jo daje pri molži, dobro krmiti. V knjižni slovenščini ima še pomen 'čim več se vloži v kaj, večji je uspeh'.³⁷ Neka govorka je razširila pregovor na *kra:wa pər 'gɔ:pcə/'ma:ɣlə 'mɔ:ɣze*, *'ku:ra pa pər 'klu:nə 'nea:se*. Starejšemu govorniku je ob pregovoru prišla na misel naslednja pesem: *'Mo:rša, 'mo:rša, 'pɔ:ɨdi čez 'Dra:wə pu nə 'še:kastə kra:wə, ta 'še:kasta 'bɔ: 'mɔ:ɣzwa, ta 'bi:əwa pa 'nič* (*'mo:rša* 'muren'; *'še:kast* *scheckig* 'lisast, marogast'). Drugi govorniki so pripovedovali, da je pesem del igre, pri kateri so kot otroci s slamo tako dolgo drezali v murnovo luknjo, dokler murna niso napodili iz nje. FE *'černa kra:wa 'mo: 'gli:x 'təg 'bi:əwe mli:əkə ('gli:x 'tək* *gleich-, ebenfalls* 'prav tako') je znana tudi v Dobu; govorniki so jo razložili v dobesečnem pomenu – prim. knjižno *črna krava – pa ima belo mleko* (FK: 11). Če človeka določene okoliščine silijo, da se mora zadovoljiti z manj kvalitetnim (SSKJ II: 475), izražamo frazeološko *ponoči je vsaka krava črna* (SSKJ II: 475), *ponoči so vse krave črne* (G: 178) in v dobljanskem govoru: *punčiči je usoka kra:wa/'mo:čka 'černa*. Ta pregovor ima v raziskovanem govoru še dodatno, seksualno konotacijo, po kateri ponoči med ženskami ni razlike. Kdor naredi slabo kupčijo, *'to:kə kra:wə 'ku:pi k nə 'koa:zə – zdaj ti je pa kozo kupil* (EB: 124). Kozo, ki je nekoč veljala za kravo malih ljudi, so imenovali tudi *'a:ɨɣpɔ:narska kra:wa*, ker so železničarji redili koze namesto krav.³⁸ Če nesreča nanese, da pogine krava, njeno tele ni nič več vredno, ali če npr. kvartopirec pri kvartanju izgubi skoraj vse premoženje, potem naj še izgubi to, kar mu preostane, pravi ljudsko modrovanje. V teh primerih rečejo: *če je š'wa kra:wa, 'na:ɨ še 'tea:wa 'gra:* – *če je šla krava, pa naj gre še tele* 'ob veliki zgubi človek ne bo gledal na majhno zgubo, ki se je zgodila hkrati' (G: 178, prim. tudi FK: 9 in EB: 112). Po drugi strani pa, kadar pogine krava, kmetje ponekod upajo, da bo preživelo vsaj tele, ali kadar kdo izgubi velik del svojega premoženja, upa, da bo le še nekaj preostalo: *če je kra:wa 'bək, 'mi:nda 'bɔ: 'jo: še 'tea:wa 'usto:wə* (*'bək* *weg*, 'proč, stran'; tukaj 'mrtvo, propadlo'). FE so anketirane osebe razumele in razložile tako v dobesečnem kot prenesenem pomenu. Na binkoštni praznik krstijo družinskega člana, ki se prikobaca zadnji iz postelje, s posebnim imenom: *'bi:nkoštɨni 'čɔ:lɛɨ*.³⁹ Znana je tudi pesem *'bi:nkoštɨni 'čɔ:lɛɨ je 'p'wɔ:nke 'u'sra:ɣ, ɣ 'tri:jex ('š'ti:rjex) 'nɛdɛ:lex še 'umi:te ni 'mea:ɣ* in se nanaša na nekoga, ki je tako len, da smrdi.

A sa 'bɔ:š ('ri:əsɨ) 'boa:də 'pru:ətɨ 'bi:kə? / 'Kɔ:ɨ 'idi sa 'boa:st 'pru:ətɨ 'bi:kə! rečejo trmasti osebi, ki kljub vedenju o gotovem porazu vztraja pri svojem in hoče

³⁷ Keber 1996: 62.

³⁸ Keber 1996: 175.

³⁹ Keber 1996: 99–100 ter 250. Keber navaja poleg izraza *binkoštni čolej* še *binkoštni volej* kot koroško slovensko narečno obliko v pomenu 'kdor na binkošti prižene zadnji na pašo'. Nadalje navaja izraza *binkoštni oslič* in *cvetnonedeljski oslič*. V Ziljski dolini se prvi izraz uporablja za kmeta, ki je na binkošti zamudil zgodnjejutranji obhod po polju, drugi pa za tistega, ki na cvetno nedeljo vstane kot zadnji.

nastopiti proti tistemu z večjo veljavo – pomensko ustreza knj. *ne bodi se z bikom!* 'ne nasprotuj človeku, ki ima večjo veljavo, moč kot ti; ne prepiraj se s trmastim človekom' (SSKJ I: 130–131) in *hodi se z bikom bost, če moreš* (EB: 38). Tesno s tem sta povezana primerjalna frazema *z'pa:t k an 'bi:k* v pomenu 'trmast, trmoglav človek' in istopomenski *z'aru:kan k an 'bi:čej*, ki ga uporabljajo za trmastega mladoletnika. Kdor gleda začudeno ali neumno, *g'wa:da k an 'bi:k* ali *g'wa:da k an 'čq:-lej y 'nq:wa y'ro:ta/y 'nq:we 'duri* – *gleda kot tele nova vrata* (EB: 193); v slovarju ima FE kvalifikator pog. *gleda kakor tele v nova vrata* 'zelo neumno ali začudeno' (SSKJ V: 48); pog. *gleda ko zaboden bik, kakor bik v nova vrata* 'zelo neumno ali začudeno' (SSKJ I: 130). Čigar pogled je hudoben, ta *g'wa:da k an 'xu:d 'bi:k* – prim. s slovarsko obliko pog. *gleda ko zaboden bik* (SSKJ I: 130). Kadar se najmeta dva človeka (bebca), ki se zelo dobro ujemata, pravijo, da *'bu:əx 'po:ra 'lidi, 'pa:wəp pa 'woli*. Neumnega človeka imenujejo frazeološko *n'eu:mŋ/'tu:mast k an 'wa:y*, pri čemer lahko vola zamenjata tudi *'bi:k* ali *'koa:ɨ*.

5.2 KONJ: S konjem povezujemo mdr. moč in hitrost: *'moa:čŋ* ali *'ši:kan k an 'koa:ɨ* (*'ši:kan* verjetno iz nem. *geschickt* 'spreten'; tukaj 'hiter') – knj. *je močna kot konj* (SSKJ II: 405). Frazem *š'ta: j pa ži na 'kojə* pomeni, da je kdo uspel, npr. z gospodarjenjem na kmetiji ter je analogen pomenu knj. *biti na konju* 'uspeti, doseči cilj' (SSKJ II: 405) ter *na konju je*: dobro mu je (G: 169). Sinonimno uporabljajo tudi *š'ta: j pa ži na 'wi:škə*. FE *'šə:nkanemə 'kojə ne g'wa:ɨ na 'zəbe* ali *sa ne g'wa:da y 'gq:bəc/'ma:yʃ* (*das Maul* 'gobec', *'šə:nkan geschenkt* 'podarjen') ustreza knjižnemu *podarjenemu konju ne glej na zobe* (FK: 53), *podarjenemu konju se ne gleda na zobe* (SSKJ II: 405), prim. tudi z nem. *einem geschenkten Gaul schaut man nicht ins Maul* (DUDEN II: 233). Ob nedeljah kmetje po navadi niso delali. Tako so se med tednom veselili bližajočega se božjega dne: *g'wa:ɨ, 'bi:əy 'ši:mlej/'koa:ɨ 'xq:-di/pri:de, xmo:y 'bq: n'edə:la* (*der Schimmel* 'belec') – *če vidiš belega konja, skoro bo nedelja* (FK: 10). Pregovor *pijančev konj dobro za krčmo vé* (FK: 52) je v dobljanskem govoru nekoliko drugačen in je bil znan samo starejšim govorcem: *ut pi'jə:nca 'koa:ɨ 'sq:m 'du:əmə 'no:ɨde* – *pijančev konj sam domov najde*. Brezbriznost do določene osebe izraža FE *za š'tega/š'tq: mi je pa 'tə:ɨkə ku pa za 'kq:blə 'fi:gə* – *toliko mi je zanj kot za konjsko figo* (EB: 73). Sinonimno uporabljajo za *š'tega/š'tq: mi je pa 'tə:ɨkə ku pa za 'wq:ɨnski š'ni:əx*. Pregovor *če 'koa:i g'ra:, 'na:ɨ še 'u:zda g'ra:* se uporablja v istem pomenu kot zgoraj navedeni s kravo in teletom v sestavi in ga na tem mestu ne bomo več posebej razlagali. Prebivalci podjunskih krajev so Kranjce že od nekdaj odklanjali, menda zaradi njihove zahrbtnosti. Do določene mere se je ta prislovična antipatija ohranila še do danes, kar dokazuje tudi poznavanje narečne FE *'koa:ja* ali *'pəsa sa 'mərš ut pri:əda 'bat, K'rə:nca pa ut pri:əda no 'zo:da* ter neživalskega frazema *zaru:kan 'tək pa K'rə:nc*. O nekom, ki sladko govori, da pridobi koga zase in ga potem spet zavrne, rečejo: *če 'koa:ja lq-'wi:, mu 'q:ysa moli:, ku ga pa 'mo:, mu pa 'jə:žwə 'do:/ga pa z 'jə:žwə p'adi:*; FE uporabljajo mdr. tudi za opisovanje napetega ljubezenskega razmerja med moškim in žensko – *če konja lovi, mu oves moli, če pa ga ima, mu (s) palico da* (EB: 44). Po razlagi informatorjev se nanaša frazeološka enota *š'ta 'koa:ɨ (pa) 'wənc 'jə:žwe dubi: ku pa 'q:ysa* na konja, ki ga človek *'ši:nta* (*schinden* 'mučiti') – prim. tudi *konj dobi več dolgega ovsa* (biča) *kot kratkega* (EB: 115). Pomensko s tem v zvezi je pregovor *'xu:t 'koa:ɨ 'mərə 'mea:t 'moa:čnə 'u:zda*, kar se po razlagi narečnih govorcev nanaša tako na konja kot na človeka, čigar govorjenje je treba brzdati

– *hudobnemu konju krepko ostrogo* (EB: 113); prim. tudi *natakñiti komu uzdo* v pomenu 'omejiti ga v svobodnem ravnanju, vedenju' (SSKJ V: 345) in *koga na uzdi imeti* v pomenu 'strogo ravnati z njim, strogo ga držati' (G: 416). Frazem *'tæg 'bærsa ũku:æle 'sea:be k an 'koa:ĵ* uporabljajo v raznih situacijah, npr. za zapravlĵivca, ki se ga denar ne drži, za razgraĵaĵa, ki ga ne morejo pomiriti, ali za koga, ki kakšno delo slabo opravi.

5.3 KOZA/KOZEL: Kadar domišĵljava oseba, predvsem ŵenska, doŵivi neuspeh, reĵejo: *'bu:æx ŵi 'wi:æ, 'ki:æri 'koa:zi 'roa:je pŵbi:je* – knj. *bog ŵe ve, kateri kozi rog odbije*: prešernost se kaznuje (G: 175 in FK: 5). Znani sta tudi psovki *'tre:pasta 'koa:za* in *'koa:za 'koa:zasta* – *koza neumna, koza kozasta* (SSKJ II: 458), uporabljajo pa tudi primerjalno FE *'tre:pasta/'tu:masta k na 'koa:za*. Kdor je zelo poŵrešen, je *ŵŵe:ŵĵĵ(/na) k na koa:za (ŵŵe:ŵĵĵ = pogolten; tukaj: zelo laĵen, poŵrešen)*. O zelo zvitem ĵloveku pravijo, da je *ŵwi:t ku pa 'kŵ:zĵi 'ru:æx* – *je zviti kakor kozji rog* (FK: 21) in *fant je zviti kot kozji rog* (SSKJ II: 460). Kadar o kom reĵejo, da je *'tæk kŵa:ĵt ku pa 'pŵ:kŵŵ 'ru:æx (kŵa:ĵt gescheit 'pameten; 'pŵ:kŵŵ 'ru:æx das Bockshorn 'kozji rog)* to seveda pomeni, da imajo opravka z zelo neumnim ĵlovekom; po razĵagi nekaterih anketiranih oseb uporabljajo FE predvsem za moŵke, druge pa so menile, da ga uporabljajo za moŵke in ŵenske. Kdor *sa dæŵŵi: k an 'pŵ:kŵŵ 'ru:æx*, se drŵi zelo kisto – knj. *drŵijo se kot kozji rogovi* (EB: 192), sinonimno uporabljajo tudi frazem *dæŵŵi: sa k an 'pŵ:k* in varianto *dæŵŵi: sa k an 'bŵ:c* (v doblĵanskem govoru je to mlad vol). Nekdo, ki *'tæk 'mo:rnje* ali *sa smæĵi:, ku bi 'koa:za pu 'di:li sro:wa*, neprenehoma govori ali se smeji, saj je kozino sranje takšno, da *sa ŵse 'kub dæŵŵi:*, kakor sta menila dva informatorja. Sinonimno uporabljajo tudi neŵivalski frazem *'tæk 'mo:rnje k an 'wi:ætnik* ('vetrnica').⁴⁰ O kom, ki ima takšno brado kot koza, reĵejo tudi, da ima *'kŵ:zĵi 'ra:p*. Komur stojijo lasje pokonci, o tem pravijo, da *'mo: 'kŵ:zĵe gri:we*. Kadar je kakšna jed slaba ali ŵe pokvarjena, reĵejo, da so to *'kŵ:zĵe* ali variantno *'pa:sje ŵnu:de* ('sline').

5.4 OVCA/OVEN: Āe ima kdo zaradi svojih negativnih lastnosti slab vpliv na okolico, izraŵajo to s pregovorom *'ana 'go:rĵowa 'ŵ:ŵca ŵse 'ŵ:ŵce ŵku:ŵi* – *ena garjava ovca vso ĵredo oskruni* (FK: 20) in *garjava ovca* (SSKJ III: 485); pomensko podobna garjavi ovci je *ĵrna ovca* (SSKJ III: 485). Kdor neprenehoma prdi ali ima *ŵwi:golcæ*, tj. drisko, *'se:rĵe ku pa 'bi:dæŵ* ali *'bi:dra* ('*bi:dæŵ der Widder* 'oven'; '*bi:dra* 'vidra', betacizem *v* → *b*).⁴¹ FE se je razvila iz prvotne oblike z vidro v sestavi – prim. *bruhal je kakor vidra* v pomenu 'zelo' (SSKJ V: 431).⁴²

5.5 OSEL: Neumen ĵlovek ali kdo, ki je naredil kako traparijo, je *'oa:su*. Tudi ne preveĵ inteligenten ĵlovek postane po slabi izkuŵnji bolj previden, kar izraŵajo frazeoloŵsko z *'oa:su gra: 'kŵĵ næba:rt na 'le:t* – *osel gre le enkrat na led / osla spraviŵ le enkrat na led* (FK: 51 in EB: 119) ter *osel gre samo enkrat na led* (SSKJ III: 445).

5.6 MULA: Trmasta ali pri delu in doĵemanju poĵasna oseba *sa 'tæk næra:ja k na 'mu:la / je 'to:ka k na 'mu:la*; FE uporabljajo predvsem za ŵenske – knj. *trmast kot mula* v pomenu 'zelo' (SSKJ II: 878).

⁴⁰ Karniĵar 1994: 125. V obirŵĵini pomeni *tæg marvat bæ qoza na talir srava (...)* 'govoriti neumnosti'.

⁴¹ SSKJ V: 431: vidra je 'ob vodah ŵiveĵa roparska ŵival vitkega telesa in kratkih nog'.

⁴² Karniĵar 1994: 124, navaja za to ĵloveŵko deĵanje *pærdi q hæñ qoj*.

5.7 SVINJA/PUJSEK/PROLENK: Kadar poveš komu neprijetno resnico, se lahko odzove užaljeno, kar izražata narečni FE *če šwina pu 'ri:əycə u'do:rəš/usi:ə-kaš, sa zəde:re/zəčwi:li/zəkru:li* in *'koa:ga na 'ri:əyc t'rofət* – prim. s knjižnim *če mački na rep stopiš, zacvili* 'človek se oglasi, razburi, če kdo prizadene njegove koristi, interese' (SSKJ II: 660). S svinjo povezujemo mdr. tudi smrad: *smər'di: k ne šwina* ali *k na šwi:ja* ali *k an 'kə:čəj* – v knjižni slovenščini primerjamo svinjo s kom, ki je umazan ali pijan ali z nič- oz. malovrednim človekom (SSKJ IV: 1035). Variante tega frazema so *smər'di: k an 'pə:k/di'xu:r/ku pa 'ku:ga*, pri čemer so nekateri govorci menili, da uporabljajo FE s svinjo v sestavi nekoliko manj pogosto, ker se jim zdi prostaška. O zelo grdem človeku včasih rečejo, da je *'tək šku:rn k an šwi:nski 'ri:əyc (šku:rn 'grd')* – *je grd kot svinjski lonec* (EB: 194); *pisker* pog. 'lonec': *svinjski pisker* 'lonec, v katerem se pripravlja hrana za prašiče' (SSKJ III: 604). Na človekovo fiziognomijo meri frazem *'tək 'tə:yst k an 'pri:əlank/ 'pri:ədank/ mər-'jo:sc (tə:yst 'debel; 'pri:əlank* prolenk, nar. vzh. 'prašiček', SSKJ IV: 239; v dobljanskem govoru pomeni *'pri:əlank* pitanca, pitovno svinjo, namenjeno prodaji, zato najbrž tudi izraz *'pri:ədank*). V knjižni slovenščini ga zamenja prašič: *debel kot prašič* v pomenu 'zelo' (SSKJ III: 960). V dobljanskem govoru velja uporabljanje tega frazema za prostaško. FE *š'temə pa 'tək 'pa:sa/ sa pa 'tək 'ši:ka ku pa šwi:ji 'kə:mat* pomeni, da mu sploh ne pristoji (*'pa:sa passen* 'pristati'; *'kə:mat* = komat 'z žimo podložena vprežna priprava, ki se da živali na vrat, nav. za konja', SSKJ II: 380; sedlo 'priprava za sedenje, prenašanje, ki se namesti živali na hrbet', SSKJ IV: 612; *pristoji mu kot prasici sedlo* EB: 198; *poda se mu kot svinji sedlo* 'nič se mu ne poda', SSKJ IV: 1035).⁴³ Pri spraševanju je neki informator zastavil še naslednjo uganko: *Zako:j 'kə:čəji məži:jə, ku 'zi:zajə?* Odgovor: *Ku 'jix je srə:m, ku j 'mo:ti šwi:ja.*

5.8 PES: O kom, ki se na delo ali kaj drugega prav nič ne spozna, pravijo: *'tək sa spužno: na š'tu:ə ku pa 'pəs na 'pa:ɣkə* ali *'tə:jkə 'wi:ə ud 'de:wa ku pa 'pəz za 'pa:ɣkə* (*die Pauke* 'pavka'). Primera s psom v sestavi je po našem nastala zaradi posebnega slušnega vtisa, aliteracije, ki nastane v drugem delu FE. V knj. slovenščini zamenja psa zajec: *ume se na to, ko zajec na boben* (FK: 70)⁴⁴ in *na to se razume, spozna kakor zajec na boben* 'prav nič' (SSKJ V: 657). Zelo slabo opravljeno delo se je *pu 'pa:sjə nāra:dwə*, npr. seno v skedenj se je *pu 'pa:sjə 'nətər sprawi:wə* – prim. *po pasje spravljeno po pasje mine* (EB: 120). *Pər 'jədi 'mo: še 'pəs 'ra:t 'pəkej* – *še pes ima rad pri jedi mir* (SSKJ III: 573) – pomeni, da se ljudje med jedjo ne smejo nadlegovati. O izbircnežu pri jedi pravijo včasih, da je *'mu:əlšə k an 'pəs* – prav tako je v obirščini *molšən q hən pəs*.⁴⁵ FE *'wi:əm, 'kə:m 'pəs 'to:cə mə-'li:* uporabljamo v pomenu 'vem, kaj je resnični namen govorjenja ali ravnanja kake osebe' (prim. SSKJ III: 573) – *kdo ve, kam pes taco moli?* (FK: 26) in *vem, kam pes taco moli* (SSKJ III: 573). FE *'pəs, ku 'wo:ja, ne 'gri:ze / 'ki:əri 'pəs 'wə:jkə 'wo:ja, ne u'gri:zne* pomeni, da človek, ki veliko govori, ne naredi hudega – *pes boječ huje laje, nego grize* (FK: 52, prim. tudi EB: 119) in *pes, ki laja, ne grize* (SSKJ III: 573). O hudobnem človeku rečejo, da je *'xu:t/ xúdoa:bə k an 'pəs*, kar

⁴³ Keber 1996: 68 in 331. Keber navaja še knjižno varianto *podati se komu kot kravi sedlo*.

⁴⁴ Keber 1996: 68. Tukaj najdemo varianto *razumeti se, spoznati se na kaj kot krava na boben*, pri čemer Keber meni, da je primera z zajcem v sestavi »bolj v rabi«.

⁴⁵ Karničar 1994: 123.

velja v prvi vrsti za moškega, analogno temu frazemu uporabljajo za žensko 'xu:da/xu:doa:bna k na psi:ca – zločest kot maček (– ali pes) (EB: 124). Frazem 'koa:ga pu pa:sja uš'tea:t uporabljajo v pomenu 'komu kaj zabrusiti'. Tista ženska, ki ima pravo pasje življenje, 'ne:ma 'bu:ali ku pa ana 'pa:sja 'mo:ti. O ženski, ki divja za moškimi, pravijo, da sa 'tək 'gɔ:ni/sa 'pɔ:ja (za 'de:dami) k na psi:ca.⁴⁶ Takšna ženska velja v družbi ali v zavesti posameznika za slabo žensko, kar se zrcali tudi v jeziku: tudi v knjižni slovenščini je psica sinonim za hudobno in ničvredno žensko ter za vlačugo (SSKJ IV: 277). V dobljanskem govoru pa tudi o ženskarju pravijo, da sa 'gɔ:ni k an 'pəs. Nekoliko boljše se mu godi, če o njem pravijo, da je an 'ci:əy 'bo:bjak. Kdor je brezpogojno zvest, je z'we:st ku pa 'pəs – zvest ko pes (– konj) (EB: 203) in biti zvest kot pes (SSKJ III: 573) in velja tako za žensko kot za moškega. Kdor je na vsaki pasji procesiji (prim. EB: 100), ta je 'tək pu:sɔ:de z'ra:ynə 'tək an 'stea:čen 'pəs – knj. divja okrog kot stekel pes (SSKJ IV: 934) in velja v prvi vrsti za moškega. Sinonimno uporabljajo neživalska frazema je 'tək pu:sɔ:de 'tək na ('pu:əbɔ:ška/dek'li:ška) pɔ:le:nta in (š'ta:/š'tɔ:) je pər ɥso:ke 'žu:pi z'ra:ynə ('žu:pa die Suppe 'juha'). Komur se je zgodilo kaj, česar niti največjemu sovražniku ne bi privoščil, ta reče: š'tu:ə še 'pəs ne pər'wɔ:šm – še psu bi tega ne privoščil (EB: 121), v slovarju ima kvalifikatorja pog. in ekspr.: tega še psu ne privoščim (SSKJ III: 573). Pregovora če 'pəs na 'wišk 'tu:li, ne 'bɔ: 'ka:ɣ p'ri:da/'bɔ: gɔ:'re:wə/'ra:t 'ɔgi pər'nea:se in če 'pəs 'dɔ:ɥ 'u:li, 'bɔ: 'smərt /'bɔ: ne'sre:ča sta izraz ljudskega verovanja, po katerem pasje tuljenje napoveduje razne nezgode. 'Kədər je 'diš, 'pəs 'na:ɣbɔl smər'di: se po razlagi anketiranih oseb nanaša neposredno na psa, ki ob dežju menda še najbolj izpuhteva smrad. PES nastopa tudi skupaj z MAČKO. Človeka, ki se ne razumeta ali se celo sovražita, sta 'tək ku pa 'pəs pa 'mo:čka – knjižno tadva sta si/se gledata kot/kakor pes in mačka v pomenu 'sovražita se' (SSKJ II: 660 in SSKJ III: 573).

5.9 MAČKA: Kdor si svojih namer ne upa povedati naravnost, 'tək 'xɔ:di/'mo:rnje ku pa 'mo:čka uku:əle 'ze:a:čex ig'li:čɔy (ig'li:či = jeglič, prosena kaša; v nem. *Hirsebrei*) – hodi kakor mačka okoli vrele kaše (SSKJ II: 660), hodi okoli dela, ko mačka okoli vrele kaše (FK: 18, prim. tudi EB: 55 ali 78), prim. tudi nem. *wie die Katze um den heißen Brei herumschleichen* (DUDEN 11: 325). V tej primeri je narečni izraz jeglič zamenjal kašo. Frazeološka enota ne 'ku:pi 'mo:čka ali 'mo:čke ɥ 'zo:kli! ('zo:kɫ der Sack 'vreča') pomeni, da si ne smeš nabaviti ali kupiti nečesa, česar še ne poznaš. Glede na poroko pomeni, da morata ženin in nevesta pred poroko spolno občevati, ima torej tudi seksualno konotacijo⁴⁷ – ne kupuj mačka v vreči (EB: 60). V slovarju ima kvalifikator ekspr. kupiti mačka v žaklju in pomeni 'kupiti kaj, ne da bi stvar prej poznal' (SSKJ II: 659). Kadar kaka zadeva ni majhna ali nepomembna, ali kadar se zve kaj hudega, rečejo, da š'tu:ə (pa) 'ni:sə 'mo:čje 'sɔ:ɥze – knj. to niso mačje solze 'to ni majhna, nepomembna stvar' (SSKJ II: 660). Spraševane osebe so menile, da uporabljajo FE 'mo:čje 'sɔ:ɥze, ki pomeni

⁴⁶ Karničar 1994: 123: »Posebna stran psa je njegova erotika, tako da velja za nečisto žival – hon se q həna pəsica, taj si j honuva naša pəsica, da si j žnura za joə vliəqva.« Gl. tudi SSKJ I: 721: goniti se 'kazati nagnjenje za parjenje', npr. krava, svinja se goni.

⁴⁷ Keber 1996: 211 in 213 ob slovenskem »splošnem« pomenu frazema ne navaja specifičnega pomena v zvezi s poroko, pač pa ga navaja pri razlagi nem. *die Katze im Sack kaufen*. Poleg tega opozarja na to, da je frazem v slovenščino prišel verjetno »z nemškimi posredovanjem«, na kar bi kazala izposojenka žakelj.

neiskrenost v čustvenih zadevščinah, lažnivost ali pretiravanje, redkeje kot zanikano obliko besedne zveze – knj. *ženske jok, pa mačkine solze* (FK: 78), *mačkine solze so lažnive* (EB: 117), *mačji kašelj, mačje solze*: malenkost, nič (G: 200); prim. tudi *pretakati krokodilje* ali *krokodilove solze* 'z jokom kazati nepristno, lažno žalost' (SSKJ II: 505). O pijanem človeku pravijo, da *'mo: 'mo:čka put koábu:kŋ* – knj. *ta ima že shranjenega mačka* (EB: 121), v slovarju ima *imeti ga pod klobukom* kvalifikator pog. in pomeni 'biti vinjen' (SSKJ II: 344), *imeti ga pod klobukom*: opiti se (G: 160). O tistem, ki se kisló drži, pravijo, da *sa 'tæg dərži: ku pa 'mo:čka ũ 'pi:s-kræ*; varianta frazema je *sa 'tæg dərži: k an s'ru:pan 'pi:skær* (*s'ru:pan* = razbit). Frazem *š'tu:ə j pa za anə 'mo:čjə 'sə:ɥzə* ali variantno *za anə 'nit/za anə 'wo:s 'ma:ɯnkɔwə* pomeni 'samo malo je manjkalo' – *samo za mišjo dlako je manjkalo* (EB: 148).⁴⁸ O nadležnem človeku, predvsem o pijancu ali otroku, rečejo, da je *'si:tŋ ku pa 'mo:čji d'rek/'mo:čji d'rea:k/sə:m d'rea:k/uš* (*d'rek/d'rea:k der Dreck* 'govno') – prim. knjižno *siten kakor breja mačka* (SSKJ II: 660), *siten kot muha, obad, osa* (SSKJ IV: 678), *siten kakor muha, kakor breja ovca* (G: 349). Sinonimno uporabljajo tudi neživalski frazem *'pu:st(a) k pa 'a:ɟl* (*das Häusel* 'hišica', tukaj: 'stranišče'). FE *če 'mo:čki na 'ra:p štɔ:pəš, sa zəde:re* in knjižno *če mački na rep stopiš, zacvili* pomeni 'človek se oglasi, razburi, če kdo prizadene njegove koristi, interese' (SSKJ II: 660). *'O:xtəj sa 'to:kex 'mo:čk, ku ta ut 'pri:əda 'la:ɟskajə/'li:žejə, ud 'zo:da pa k'rempajə* – *varuj se tistih maček, katere spredaj ližejo in zadaj praskajo* (FK: 70) – poziva k pazljivosti nasproti nadvse prijaznim osebam. O zelo prilizljivi osebi se reče, da je *'tæk pər'li:zjəna k na 'mo:čka*. O *jěšə:nskix 'mo:čətəx* pravijo, da *'ni:s 'ka:ɟ 'pri:da* – *ni za nič kot jesenska mačka* (EB: 118), medtem ko so *wiğrə:dni 'mo:čati 'zu:ə 'za:kəj*.⁴⁹ Pregovor *'nəs ne 'bɔ: 'ka:ɟ 'pri:da, je 'čərna 'mo:čka š'wa 'čes 'pɔ:t/'ce:stə* napoveduje slab dan, in sicer, kadar prekriža mačka pot od leve na desno – v slovarju ima kvalifikator ekspr. (*črna*) *mačka mi je prekrižala pot* po ljudskem verovanju 'danes bom imel nesrečo; danes bom doživel kaj slabega' (SSKJ II: 660). MAČKA nastopa v frazeologiji tudi skupaj z MIŠJO. Znan je pregovor *kadar mačke ni doma, miši plešejo* (SSKJ II: 660), *če mačke ni doma, imajo miši ples* (FK: 9), *kjer mačke ni* (– v hiši), *tam so miši gospodinje* (– se dobro imajo miši) (EB: 115) in v dobljanskem govoru: *če 'mo:čke ni 'doa:ma, 'mo:jə 'mi:ši 'ɔ:ɥset* ali *'kədər 'mo:čke ni, 'mo:jə 'mi:ši 'doa:rə/'mi:ši 'ro:jajə* (*ɔ:ɥset*, nem. *die Hochzeit* 'poroka'; *'ro:jajə* 'plešejo'). FE se uporablja v pomenu 'kadar ni kontrole, disciplina popušča', npr. *kadar staršev ni doma, delajo otroci, kar hočejo*. Na razmerje kontrola – disciplina meri tudi tale rek: *'bɛ:ɟšte 'mi:ši, 'mo:čka 'pri:de*, in sicer, kadar se npr. starši vračajo domov ali učitelj(ica) v razred, otroci že vedo, kaj je treba narediti. Še en primer za posebno razmerje med mačko in mišjo: *'kor 'mo:čka rədi:, ũse 'mi:ši ləwi:* – *kar mačka rodi, miši lovi* (SSKJ II: 660, prim. tudi FK: 24 in EB: 114) pomeni 'kakršni so starši, takšni so tudi otroci' in ustreza pomenu v SSKJ.

5.10 MIŠ: Človek, ki zaradi zaspčnosti gleda s priprtimi očmi, *'tæg g'wa:da ku pa 'miš z 'mɔ:ke* – *gleda ko/kakor miš z moker* (FK: 16 in SSKJ II: 793). Kdor je popolnoma moker od vode, dežja ali znoja, *'tæg z'g'wa:da k na 'moa:kra 'miš* – knj. *moker kakor miš* 'zelo' (SSKJ II: 827). Kadar pri kaki hiši ni kaj jesti, pravijo, da

⁴⁸ Neki informator se je spomnil drugačne variante: *za an 'mi:šji 'lu:lek je 'ma:ɯnkɔwə*.

⁴⁹ Analognega pomena so *no'we:mbrɔwi* in *'me:rcɔwi 'mo:čati*.

š'tu pa še 'mi:ši pu'fa:lajə (pu'fa:lajə = pocrkajo); knjižni sinonim bi bil praznega skednja se miš hitro naveliča (FK: 56 in EB: 91). Kdor je čisto brez denarja, je *'su:x(a) k na cerkə:yna 'miš* – knj. *reven kot cerkvena miš 'zelo*' (SSKJ II: 793 in EB: 198).

5.11 KURA/KOKLJA/PETELIN/PAV: Kadar koga spreleti srh ali ga zebe, ga oblije *'ku:rja 'pə:yt* ali *'ku:rji 'pu:ət* – *kurja polt* (SSKJ II: 534), ekspr. *po hrbtu ga je oblij leden, mrzel pot* (SSKJ III: 895), *kurji pot (mrzel)* (G: 187). V uporabi je tudi izraz *'ku:rja 'ko:ža*. Kadar uspe kdo z manjšimi sposobnostmi, to frazeološko izražajo s pregovorom *še s'li:əpa 'ku:ra 'zərnə 'no:jde* – *tudi slepa kura včasih zrno najde* (SSKJ II: 531, gl. tudi FK: 69, EB: 136), pri Glonarju najdemo *tudi slepa kura zrno najde* v bolj splošnem pomenu 'tudi kaj nepričakovanega se lahko zgodi' (G: 187). Sinonimno uporabljajo FE *š'temə/š'te: sa je pa ('zərnə) 'tək ustəwi:wə ku pa s'li:əpe 'ku:ri* – *se mu je ustavilo kakor slepi kuri zrno* (EB: 199). Kadar kaka skupina teka sem ter tja, npr. otroci ali ljudje pri procesiji, rečejo, da *'tək 'li:ətajə k ne (s'li:əpe) 'ku:re, (ne 'wi:dijə 'pə:t)* – *kure in otroci ne znajo pota* (EB: 116). Kdor se obotavlja (pri delu), *sa ōbi:ra k na 'moa:kra 'ku:ra* ali variantno *k na 'uš/k an 'pə:uš* – *se obira kakor mokra vrana* (EB: 199), prim. tudi pog. *drži se kakor mokra kura 'boječe, preplašeno*' (SSKJ II: 827). O človeku, ki hodi zelo zgodaj spat, rečejo, da *'xə:di s 'ku:rami s'pat/'li:əč* – *hoditi s kurami spat* (SSKJ II: 531).⁵⁰ Koder prodajajo jajca, govorijo, da *'ku:rji g'no:r s'li:ši guspūdi:ji* – *kurji denar je gospodinjin*. O zelo skopem človeku pravijo, da *'tək sēdi: na g'no:rjə ku pa 'ko:kla na 'jo:jeex/na 'pi:šatex/na g'ni:əzdə*. J. Keber navaja primer *sedeti kot koklja na jajcih* v pomenu 'zelo vztrajno'.⁵¹

S petelinom povezujemo predvsem bahavo in ponosno vedenje: *stu'ji:/nə:si sa/pušta:yla sa k an pēte:lŋ na g'nu:əjə* – knj. *drži se kot petelin na gnoju* (SSKJ III: 582) – ali *je 'tək k an pēte:lŋ na g'nu:əjə* za ošabnega človeka. Sinonimno rečejo tudi, da *sa 'nə:si k an 'p(f)a:u* – knj. *nosi sešopiri se kot pav* (SSKJ III: 548). V dobljanskem govoru sta znani tudi živalski FE, ki sta v zvezi z grdim pisanjem in zadiranjem: *š'ri:bje* in *zādi:rje sa/'poa:je k an pētəlŋ na g'nu:əjə*.⁵²

5.12 ZAJEC: Zelo plah in strahopeten človek je *straxə'pa:tŋ* ali *zāši:əkan k an 'za:c* (*zāši:əkan* = zastrašen). Kdor je zelo hiter, je *'ši:kan(a) k an 'za:c* ali *k na 'we:rca* (*ši:kan* = hiter), uporablja pa se tudi varianta *sko:če/je no:gu(/wa) k an 'za:c* ali *k na 'we:rca* – knj. *teče kot zajec 'zelo hitro*' (SSKJ V: 657). Bistvo, jedro kakega problema izraža FE *v tem grmu tiči zajec* (SSKJ V: 657) in v dobljanskem govoru *'nətre u š'tem 'gərmə (pa) 'za:c tiči:*, vendar se po razlagi spraševanih oseb ne uporablja tako pogosto kot različica v zanikani pregovorni obliki: *za ūso:kem 'gərmə ni 'za:ca* in pomeni, da človek ne uspe vedno, npr. ne zmaga vedno na loteriji. V tem primeru označuje zajec dobiček.

⁵⁰ Karničar 1994: 122: V obirščini uporabljajo za človeka, ki se ga loteva dremavica, frazem *quri mās vahvat*.

⁵¹ Keber 1996: 126.

⁵² Karničar 1994: 123, navaja petelina v zvezi s lepopisjem: »Petelin, ki je v nemščini odgovoren za kaligrafijo: *jmd. schreibt wie der Hahn auf dem Mist*, piše kot petelin na gnoju, se pri nas v tem kontekstu ne pojavlja. Dolgo nisem slišal nič, zadnjič pa so mi doma očitali, *da šribam q bə pəs scav*.«

5.13 MUHA: Neki informator se je ob besedi muha spomnil tele odštevanke: 'Su:ha 'mu:ha 'ku:mərna, 'bəl je 'su:ha, 'bəl je 'ku:mərna (kümmertlich 'beden, slab, ubog'). Za 'močno pretiravati' uporabljajo FE, ki jo sestavlja opozicija majhna žival proti velika žival: *delati iz muhe slona/konja* (SSKJ II: 876 in SSKJ II: 405). Pri raziskovanju se je izkazalo, da v dobljanskem govoru nastopa bolj pogosto konj v sestavi FE kot vol, slon ali izposojenka iz nemščine: *unz 'mu:he 'kojə/'wəwə/'slə:na nar'di:* ali z nemško izposojenko *unš š'tega 'anega ('ci:əwega) elé fo:nata nar'di:*. Pa še zadnjo FE: *še 'mu:he ne pušti: 'gər 'sea:st/še 'mu:ha ne 'smi:ə 'gər 'sea:st* se praviloma uporablja v dveh pomenih: a) nikogar ne pusti blizu in b) ima v svoji lasti nekaj (dragocenega), česar na noben način noče deliti s kom drugim – prim. *nití muhe ne pusti na njega sestí* (EB: 118).

6 Zaključek

Povzemajoč prikaz pomenskih razmerij med narečno in knjižno frazeologijo, ugotavljamo, da je večina narečnih FE z živalmi v sestavi pomensko enaka ali vsaj zelo podobna knjižnim enotam. V zelo redkih primerih se narečne enote pomensko popolnoma ali zelo razlikujejo od knjižnih (gl. npr. zanikano narečno obliko od *v tem grmu tiči zajec*). Pri narečnih variantnih oblikah, tj. pri oblikah, ki se od knjižnih FE razlikujejo po enem ali več sestavnih delov, se je pokazalo, da se tudi te pomensko večinoma ujemajo s knjižnimi FE. V nekaterih primerih je pomen narečnih FE tudi širši ali ožji od pomena knjižnih enot. Na splošno se zdi, da je uporabljanje FE pri aktualizaciji v govoru dosti bolj podvrženo variiranju, ki po našem mnenju funkcionira predvsem na asociativni ravni. Asociiranje omogoča spontano nastajanje variantnih oblik, ki so lahko pomensko niansirane od knjižnih FE. V raziskavi na terenu pa je asociiranje delovalo še na drugi ravni. Informatorji so se ob nekaterih FE, ki jih sicer niso poznali, spominjali še drugih živalskih ali neživalskih FE. Pri raziskavi na terenu so nam govorci narekovali tudi živalske FE, katerim v knjižni slovenščini nismo našli ustreznice. Za nas je to znak, da je narečje lahko nadvse živa in produktivna jezikovna zvrst, če jo uporabljamo. To živost smo želeli prikazati tudi v članku, ki ga pojmujemo kot prispevek k primerjalni frazeologiji.

Frazeologija se v slovenskem jezikoslovju kot razmeroma mlada samostojna stroka še ni mogla razviti na vseh področjih, zlasti ne na primerjalnem. Tako je raziskovanje pomenskih razmerij med narečno in knjižno frazeologijo, kakor smo jih prikazali v prispevku, še vedno redkost. Prav take ali podobne primerjalne empirične študije bi lahko prispevale nova spoznanja ne samo, kot je omenjeno v uvodu, na področju moderne leksikografije, ampak tudi (slovenske in slovanske) historične frazeologije, saj je znano, da sta prav v narečjih pogosto še ohranjena starinsko besedišče ter arhaični slikovni svet.

Viri in literatura

- Bojc, E. 1980. *Pregovori in reki na Slovenskem*. 2. izdaja. Ljubljana. DZS [= EB]
 Dobrovol'skij, D. 1992. Phraseologie und sprachliches Weltbild. *Deutsche Phraseologie in Sprachsystem und Sprachverwendung*: 171–195. Wien. Csaba Földes.
 – – 1995. *Kognitive Aspekte der Idiom-Semantik. Studien zum Thesaurus deutscher Idiome*. Tübingen. Gunter Narr Verlag.

- DUDEN 11 *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Idiomatisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Herausgegeben von G. Drosdowski, W. Scholze-Stubenrecht. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich 1992. [= DUDEN 11]
- Eismann, W. 1992. Bemerkungen zur historischen Phraseologie am Beispiel eines slovenischen Phraseologismus. *Anzeiger für slavische Philologie* XXI: 3–18. Graz. Herausgegeben von R. Aitzetmüller, S. Hafner, L. Sadnik und K. Trost.
- – 1996. O historijskoj slavenskoj frazeologiji. *Radovi zavoda za slavensku filologiju*: 43–54. Zagreb.
- FONOLOŠKI OPISI srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom. Sarajevo 1981.
- Glomar, J. 1936. *Slovar slovenskega jezika*. Ljubljana. [= G]
- Karničar, L. 1994. Živali v frazeologiji koroških slovenskih narečij. *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu*: 119–126. Celovec. [= LK]
- Keber, J. 1996. *Živali v prisposodobah* 1. Mohorjeva družba. Celje.
- Kocbek, F. 1887. *Pregovori, prilike in reki*. Izdal in založil Anton Trstenjak. Ljubljana. [= FK]
- Kržišnik, E. 1987. Prenovitev kot inovacijski postopek. *Slava* 1: 49–56. Ljubljana.
- – 1996. Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih. *Slavistična revija* 44/2: 133–154. Ljubljana.
- Kržišnik-Kolšek, E. 1988. *Frazeologija v moderni*. Magistrska naloga. Ljubljana.
- – 1990. Sestavina roka v frazeologemih slovenskega knjižnega jezika. *XXVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*: 141–154. Ljubljana.
- Palm, C. 1995. *Phraseologie. Eine Einführung*. Tübingen.
- Petermann, J. 1988. Frazeologija v slovarju slovenskega knjižnega jezika (I–IV). Nekaj osnovnih vprašanj vloge frazeologije v slovarju. *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura*: 301–310. Ljubljana.
- ORTSVERZEICHNIS 1991. Kärnten. *Beiträge zur österreichischen Statistik*. Herausgegeben vom Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien 1993.
- SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA I–V. Ljubljana 1970–91. [= SSKJ I–V]
- Toporišič, J. 1973/74. K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo* 19: 273–279. Ljubljana.
- Trampusch, T. 1995. *Besedotvorje v govoru vasi Dob pri Pliberku na Koroškem*. Diplomatska naloga. Gradec.

Prispelo avgusta 1998, sprejeto decembra 1998

Received August 1998, accepted December 1998

Živalska frazeologija v govoru vasi Dob pri Pliberku na avstrijskem Koroškem

Prispevek prikazuje pomenske razlike, podobnosti in enakosti med frazeološkimi enotami z živalskimi poimenovanji v sestavi, kakor jih uporabljajo govorci vzhodnopodjunskega narečja v vsakdanji govorici, in knjižnimi, normiranimi žival-

skimi frazeološkimi enotami, kakor jih najdemo v slovarjih in zbirkah pregovorov in rekov.

Pri obravnavi gradiva se avtorica s pridržkom odloča za t.i. frazeologijo v širšem smislu, ki vključuje stavčne pregovore in reke, pomensko nepretvorjenih frazeoloških sestav ne upošteva. Poudarek prispevka je na prikazovanju aktualnih pomenov, v katerih narečni govorci uporabljajo živalske frazeološke enote. Podlago za pričujočo študijo je tvorila terenska raziskava, pri kateri je avtorica spraševala 18 informatorjev. Pri poznavanju frazeoloških enot spol anketirancev ni igral vloge, starost pa. Potrjena je bila domneva, da poznajo mlajši govorci manj frazeoloških enot kot starejši. Na splošno se zdi, da so spraševane živalske frazeološke enote na danem področju relativno dobro znane.

Glede na pomenska razmerja med narečnimi in knjižnimi frazeološkimi enotami z živalskimi poimenovanji v sestavi ugotavlja avtorica, da se le-te večinoma popolnoma ali vsaj zelo ujemajo. Nadalje se je izkazalo, da je pri aktualizaciji v govoru uporabljanje frazeoloških enot bolj podvrženo variiranju kot v knjižnem jeziku. Pri raziskavi na terenu so narečni govorci avtorici narekovali tudi frazeološke enote, katerim v knjižni slovenščini ni našla ustreznice. Avtorica to pojmuje kot znak in dokaz za živost narečja.

Animal Phraseology in the Dialect of Dob pri Pliberku (Aich im Jauntal) in Carinthia, Austria

The paper demonstrates the semantic similarities, differences, and identity among phraseological units containing animal names in their structure, as employed in everyday speech by speakers of the eastern Podjuna dialect of Slovene in comparison with those of literary, normalized Slovene animal phraseology as found in dictionaries and collections of proverbs and sayings.

In the treatment of the material the author has, with some reservation, included phraseology in a wide sense, i.e., sentential proverbs and sayings, but not semantically untransformed phraseological structures. The study is based on fieldwork conducted by the author with eighteen native informants. Knowledge of the phraseological units, it turns out, was not conditioned by gender, but by age. The assumption that younger speakers know fewer phraseological units than older speakers was confirmed. In general, it appears that the phraseological units about which the informants were asked are relatively well-known in this area.

With respect to the semantic relationship between dialectal and standard phraseological units with animal names in their structure, the author finds that these mostly agree completely, or at least to a very high degree. Further, it seems that when used in actual speech, the phraseological units are more likely to vary than in the standard language. In the fieldwork, the author also elicited from dialect speakers phraseological units that have no equivalents in the standard language. The author takes this as evidence of the vitality of the dialect.